

Radomski, Grzegorz

"Stanisław Grabski (1871-1949).
Biografia polityczna", Witold Wojdyło,
Toruń 2003 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 36/2, 250-253

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Witold Wojdyło, *Stanisław Grabski (1871-1949). Biografia polityczna*, Toruń 2003, Wydawnictwo Adam Marszałek, ss. 498

Życie polityczne nabiera konkretnego wymiaru dzięki działaniom poszczególnych osób. Nie powinno więc dziwić, iż biografistyka jest nieprzerwanie obecna w polskiej literaturze historycznej. Niedawno wzbogaciła się ona o pracę Witolda Wojdyły poświęconą Stanisławowi Grabskiemu. Ten znany uczony, publicysta, a przede wszystkim polityk wywarł znaczący wpływ na szereg ważnych decyzji państwowych Drugiej Rzeczypospolitej. Mowa tu m.in. o traktacie ryskim, konkordacie z 1925 r. czy tzw. ustawie „lex Grabski” z 1924 r. Współuczestniczył w kształtowaniu się polskiego ruchu socjalistycznego, a następnie był jednym z przywódców Narodowej Demokracji. Odgrywał znaczną rolę na emigracji w Londynie, wreszcie zaś u schyłku życia wszedł w skład Krajowej Rady Narodowej. Był ekspertem w sprawie zachodnich i północnych granic Polski na konferencji poczdamskiej, przewodniczącym Głównej Komisji Obywatelskiej Daniny Narodowej. O Stanisławie Grabskim, mniej znanym niż jego brat Władysław, wypowiadali się wszyscy uczestnicy życia publicznego w Polsce. Przywołane fakty świadczą o potrzebie wprowadzenia do obiegu naukowego biografii tej postaci.

Witold Wojdyło ukazał, co trzeba uznać za walor bohatera jego książki w kontekście poszczególnych etapów dziejów Polski i zmian politycznych, którym towarzyszyła ewolucja poglądów politycznych i społeczno-gospodarczych Grabskiego. Rozprawa podzielona więc została na cztery części, a wewnątrz nich na podrozdziały i rozdziały, odnotowujące różne sfery aktywności Grabskiego. W pierwszym rozdziale, zatytułowanym *W okresie zaborów i pierwszej wojny światowej*, omówiona została jego działalność w strukturach ruchu socjalistycznego, a następnie w Lidze Narodowej Stronnictwie Demokratyczno-Narodowym. Rozdział następnym — *W drugiej Rzeczypospolitej* — jest najobszerniejszy i składa się z dwóch części, opowiadających o czasach demokracji parlamentarnej latami po zamachu majowym. Kolejny fragment poświęcony został losom Grabskiego po uwięzieniu przez radziecki aparat represji i jego działalności na forum rządu emigracyjnego w Londynie. Ostatni rozdział, zatytułowany *W realiach Polskijojaltanskiej*, prezentuje działalność Grabskiego po powrocie do kraju w 1945 r. Zakończenie natomiast zawiera nie tylko podsumowanie wcześniejszych rozważań, ale stanowi próbę wszechstronnej oceny dokonań bohatera rozprawy. W aneksie przedstawiono kserokopie dokumentów sygnowanych przez Grabskiego — fragmenty korespondencji z Centralizacją Związku Zagranicznego Socjalistów Polskich, jego życiorys, dokumenty nominacyjne, zdjęcie grobowca rodziny Grabskich na cmentarzu Powązkowskim.

Jak już zaznaczono, omawiana praca obejmuje kilka odrębnych okresów w historii polskiego narodu. Ilość znaczących wydarzeń, jakie miały miejsce w tym czasie, jest olbrzymia. Erudycja Autora oraz jego umiejętność przedstawiania jasnej syntezy spowodowały wszakże, iż tło opisywanych wydarzeń nie zostało spłycone.

Praca, będąca kontynuacją badań Witolda Wojdyły nad myślą polityczną Narodowej Demokracji¹, oparta została na rozległej bazie źródłowej. Autor wykorzystał materiały z Archi-

¹ Zob. np. W. Wojdyło, *Koncepcje społeczno-polityczne Stanisława Grabskiego*, Toruń 1993; idem, *Stereotyp Żyda w publicystyce społeczno-politycznej obozu narodowego w Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Wychowanie a polityka. Mity i stereotypy w polskiej myśli społecznej XX wieku*, red. W. Wojdyło, Toruń 2000, s. 87-97; idem, *Stanowisko obozu narodowo-demokratycznego wobec idei pluralizmu kulturalnego w stosunku do mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1700-1939*, red. A. Bilewicz, S. Wałasek, Wrocław 1998, s. 184-195; idem, *Wizja miejsca Polski w Europie 1918-1945 w myśli politycznej Stanisława Grabskiego*, „Dzieje Najnowsze” 1994, nr 1,

wum Akt Dawnych i Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Krakowie i Warszawie, Biblioteki Narodowej w Warszawie, Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, a także z Archiwum Obwodowego we Lwowie, Archiwum Historycznego im. Generała Sikorskiego w Londynie, Instytutu Hoovera w Stanford. Imponująco przedstawia się ilość wykorzystanych wspomnień i pamiętników (103 tytuły). Wśród przeanalizowanych wydawnictw źródłowych i pism politycznych uwagę zwracają trudno dostępne wydawnictwa z końca XIX i początku XX w., m.in. praca Aleksandra Ładosia, wydana we Fryburgu w 1916 r., czy opracowania powstałe w kręgu Narodowej Demokracji w Piotrogradzie. Podobne uwagi można odnieść też do prasy, z której korzystał Autor. Bezważania zatem można stwierdzić, iż wykorzystał on niemal całą dostępną literaturę przedmiotu.

Wśród eksplorowanych materiałów szczególne miejsce zajmują źródła epistolograficzne. Listy pisane do siostry czy też do Stanisława Kirkora umożliwiły Autorowi wierne zrekonstruowanie pobytu w łagrach sowieckich, a także ukazanie rozterek i nadziei związanych z powrotem do kraju w 1945 r. Tak szeroka baza źródłowa pozwoliła wreszcie sformułować wyważone oceny. Mimo zauważalnej sympatii do Grabskiego Wojdyło nie stroni od prezentowania opinii formułowanych przez nieprzychylnych liderowi endecji polityków czy publicystów. Nie zawahał się też określić niektórych jego poczynań mianem naiwnych czy wręcz błędnych. Wszakże Grabski jawi się jako pewien wzór działacza politycznego, bezinteresownego, konsekwentnego, skłonnego do rozsądnego kompromisu, reprezentującego wysoki poziom kultury politycznej. Charakterystyczne wydaje się zdanie bliskiego współpracownika Grabskiego, znanego działacza, Jana Zamorskiego, iż był on „najbezinteresowniejszy, najbardziej ofiarny dla narodu”. Zgodzić się należy z konstatacją Autora, iż Grabski należał do grona tych polityków, którzy skłonni byli rezygnować z realizowania własnych wizji ilekroć wymagał tego nadrzędny interes państwa. Był więc typem polityka tradycyjnego, przywiązującego dużą wagę do przemówień i dotrzymywania zawartych porozumień. Jego styl uprawiania polityki określano mianem „metody Grabskiego”².

Wydawca pamiętników Grabskiego, Witold Stankiewicz, ocenił jako najmniej badany okres jego życia epizod socjalistyczny³. Praca Wojdyły wypełnia tę lukę w pełni. Autor ukazał udział młodego naukowca w budowie podstaw ruchu socjalistycznego i jego wpływ na kształtowanie się założeń ideowych tego nurtu. Warto przypomnieć, iż późniejszy profesor ekonomii nie odrzucał możliwości stosowania terroru w sytuacji bezpośrednio poprzedzającej wybuch rewolucji. Pisał: „Terror pociąga za sobą wielkie represalia. Sprowadza reakcję i odstrasza robotników. Przeto może nas tylko osłabić. Tymczasem przed rewolucją walka zaczyna się *en gross*. Wtenczas warto wywoływać represalie, by jeszcze bardziej podrażnić lud”. Precyzowanie własnych koncepcji politycznych i naukowych doprowadziło go, jak wykazał przekonywająco Wojdyło, do zmiany opcji ideowej. Od 1905 r. przebywający we Lwowie Grabski zbliżył się do ruchu narodowego, by po akcesie stać się jednym z przywódców nurtu. Współtworzył zręby organizacyjne Narodowej Demokracji w Galicji, określał program, wpływał na wybór orientacji w okresie I wojny światowej. Zrozumiałe jest w tym wypadku, że w trakcie lektury bohater biografii ginie wśród wydarzeń i faktów zawsze jednak wyłania się z nich jako postać odrębna.

s. 13-25; idem, *Spoleczeństwo polskie jako podmiot polityki w interpretacjach endeckiej myśli politycznej 1926-1939*, w: *Filozofia i polityka w XX wieku*, red. M. Szulakiewicz, Kraków 2001, s. 109-114.

² W. Wojdyło, „*O politykę siły bez gwałtu*”. *Na marginesie koncepcji Stanisława Grabskiego*, w: *Polskie spory polityczne XX wieku*, red. J. Waskan, Bydgoszcz 2002, s. 22.

³ S. Grabski, *Pamiętniki*, do druku przygotował i wstępem opatrzył W. Stankiewicz, Warszawa 1989, t. 1, s. 6.

W 1918 r. podjął się Grabski roli mediatora w rozmowach z Józefem Piłsudskim. Przedstawił wówczas koncepcję powołania rządu narodowego. W propozycji tej uderzające jest, iż tylko dwa stanowiska zarezerwowane miały być dla przedstawicieli endecji. Porównując ten projekt z zestawieniem wyników wyborów ze stycznia 1919 r., można dostrzec prawie dwukrotnie wyższy procentowy udział w proponowanym gabinecie socjalistów (12,5% w wyborach) i trzykrotnie niższy Narodowej Demokracji (37% w wyborach). Rola Grabskiego w konsolidacji środowisk narodowych po 1918 r. została omówiona w precyzyjnie zatytułowanym podrozdziale *Animator konsolidacji środowisk narodowych*. Przywódca nowej formacji — Związku Ludowo-Narodowego uzyskał też szansę pracy na polu państwowym. W tej części książki Wojdyła na uwagę zasługują analizy, oparte na wcześniej nie eksplorowanych dokumentach, dotyczące pracy tzw. komisji czterech, opracowującej zręby polityki wobec Kresów Wschodnich. Kwestia żydowska natomiast została omówiona na marginesie prezentacji tzw. ugody z Żydami. Zawarta 4 lipca 1925 r. pomiędzy Grabskim jako ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego a parlamentarnym kołem żydowskim, reprezentowanym przez Leona Reicha i Ozjasza Thona, nakładała na stronę żydowską obowiązek prowadzenia działalności pro państwowej, zobowiązując jednocześnie rząd do spełnienia części postulatów tej mniejszości. Warto było wszakże, przy okazji zasygnalizować opinie na ten temat reprezentantów innych mniejszości, a zwłaszcza ukraińskiej i niemieckiej⁴. W tym wypadku Autor pominął oceny prezentowane przez innych niż endecja aktorów życia politycznego — ludowców, socjalistów czy piłsudczyków. Może to dziwić zwłaszcza w sytuacji, gdy takie opinie zostały przywołane w odniesieniu do projektów oświatowych czy konkordatu.

Kolejne partie pracy mają charakter erudycyjny i ukazują aktywność Grabskiego poza ramami oficjalnych struktur obozu narodowego. Głoszone wówczas przez niego koncepcje, a także ocena zjawisk społeczno-politycznych w Polsce, jak słusznie zauważył W. Wojdyła, były zbieżne z poglądami starszej generacji endeckiej, określanej mianem „starych”. Grupę tę wyróżniały wszakże nie tylko „umiarkowane koncepcje ograniczonej demokracji parlamentarnej, z pominięciem udziału, tak licznej w Drugiej Rzeczypospolitej, grupy mniejszości narodowych”. Charakter opracowania spowodował, iż zasygnalizowano tylko tak ciekawe wątki, jak zagadnienie samorządu⁵ w myśli politycznej autora *Państwa narodowego* czy rozważania „sowietologiczne”⁶.

Trzecią część biografii rozpoczyna szkic poświęcony pobytowi Grabskiego w radzieckich więzieniach i obozach pracy. Po uwolnieniu w 1941 r., mimo podeszłego wieku (miał wówczas siedemdziesiąt lat), włączył się aktywnie pracę Rady Narodowej, której został przewodniczącym po śmierci Paderewskiego. Odegrał też niepoślednią rolę w Komisji Spraw Ustrojowych. Wspólnie z Mikołajczykiem brał udział w rozmowach prowadzonych ze Stalinem. Szkoda, iż Autor monografii pominął w tym wypadku informacje dotyczące kontaktów przewodniczącego Rady Narodowej ze środowiskiem brytyjskich intelektualistów i parlamentarzystami szeregu krajów europejskich przebywającymi na emigracji, a zwłaszcza z belgijskim senatorem Robertem Gillonem.

W realiach Polski pojałtańskie nie odegrał Grabski znaczącej roli politycznej. Począwszy od 1946 r. systematycznie ograniczał swoją aktywność. Nie był skłonny w zamian za kooptację

⁴ Szerzej na ten temat zob. B. Halczak, *Publicystyka narodowo-demokratyczna wobec problemów narodowościowych i etnicznych II Rzeczypospolitej*, Zielona Góra 2000.

⁵ Szerzej na ten temat zob. S. Wójcik, *Samorząd terytorialny w Polsce w XX wieku. Myśl samorządowa. Historia i współczesność*, Lublin 1999.

⁶ Zob. ciekawe uwagi K. Kawalca, *Narodowa Demokracja wobec komunizmu przed rokiem 1939*, w: *Antykomunizm po komunizmie*, red. J. Kloczkowski, Kraków 2000.

do naczelnych władz przyjąć postawy konformistycznej. Odmówił więc udziału w pracach Rady Państwa, zwiększając jednocześnie aktywność na polu naukowym. Zachował też, co przekonywująco ukazał Wojdyło, pewien autorytet. Osobiście interweniował u Bieruta w sprawie bezpodstawnie skazanych i aresztowanych. Dzięki jego wstawiennictwu uniknął kary śmierci znany działacz narodowy okresu okupacji Tadeusz Maciński. Względna afirmacja nowojeczywistości nie skłoniła go — co było udziałem Władysława Kiernika, kolegi z rządu Chjeno-Piasta w 1923 r. — do wznoszenia okrzyków na cześć Bieruta⁷.

Biografia Stanisława Grabskiego, jak zaznaczono w jej podtytule, ma charakter polityczny, co oznacza, że wątki dotyczące życia prywatnego zostały ograniczone do minimum. Uważny czytelnik odnajdzie jednak wiele informacji dotyczących rodziny bohatera, jego upodobań, m.in. zamiłowania do jazdy konnej, czy stanu zdrowia. Uwzględnił także Autor znaczenie dorobku naukowego Grabskiego, analizie poddając chociażby tak znaczącą pracę, jak *Ekonomia społeczna*.

Lekturę pracy Wojdyły ułatwia jej prosty, a zarazem precyzyjny język. Warto podkreślić, iż została ona wydana na wysokim poziomie edytorskim, aczkolwiek nie uniknięto drobnych błędów literowych. Jak więc wynika z niniejszych uwag, praca Witolda Wojdyły stanowi trwały wkład w pogłębienie naszej wiedzy o historii Polski XX w.

Grzegorz Radomski
Sierpc

Arkadiusz Kołodziejczyk, *Ruch ludowy a Kościół rzymskokatolicki w latach II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza-Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, ss. 516

Kościół katolicki był na ziemiach polskich jedyną instytucją społeczną, która w czasie zaborów zachowała ciągłość tradycji Rzeczypospolitej przedrozbiorowej. Wprawdzie ulec musiał narzuconym przez zaborców systemom politycznym, w tym porządkowi prawnemu, nowym podziałom terytorialnym, ale nie zatracił swego polskiego charakteru i jeśli można mówić o istnieniu czynnika łączącego trzy zabory, to w dużej mierze był nim właśnie Kościół rzymskokatolicki. Nie znaczy to wcale, iż reagował on w jednakowy sposób na zjawiska społeczne, które na przestrzeni ponad 120 lat rozbiorów w każdej dzielnicy kształtowały się odmiennie. Zabory rosyjski i pruski dostały się pod zwierzchnictwo państw niekatolickich, prawosławnego i protestanckiego, co podwajało niejako przedział, żeby nie powiedzieć przepaść między ludnością polską, zarazem w większości katolicką a władzą państwową. Różnice narodowościowe i wyznaniowe stanowiły też silną przesłankę dla solidaryzmu społecznego, a zwłaszcza narodowego. Niwelowało to do pewnego stopnia przeciwieństwa klasowe i zacierało nierówność społeczną i majątkową. Nie we wszystkich dzielnicach rozbiorowych proces ten przebiegał jednakowo. W zaborze pruskim o wiele wcześniejsze niż gdzie indziej uwolnienie chłopów z poddaństwa i częściowe jego uwłaszczenie sprzyjało solidaryzmowi bardziej aniżeli sytuacja w Królestwie Polskim, gdzie reforma włościańska przyszła dopiero w początku lat 60. XIX w. i wcale nie poprawiła położenia ekonomicznego chłopów. Z kolei zabór austriacki — Galicja w ramach katolickiej monarchii austriackiej podlegała zgoła innym uwarunkowaniom. Przede wszystkim

⁷ A. Wojtas, Społeczne uwarunkowania konfliktów politycznych w III RP (artykuł w druku).